

- methodological and ideological analysis*]. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
- Kamiu A. (1989). Mif o Sizife. Esse ob absurde [The myth of Sisyphus. Essay on the absurd]. In *Sumerki bogov [Twilight of the Gods]* (pp. 222-319). Moskva: Politizdat [in Russian].
- Khamitov N. (Ed.). (2017). *Filosofskaia antropologiiia : slovar [Philosophical anthropology : dictionary]* (4nd ed.). Kiev: KNT [in Russian].
- Khamitov N. V. (2019). *Filosofska antropohiia: aktualni problemy. Vid teoretychnoho do praktychnoho povorotu [Philosophical Anthropology: current issues. From theoretical to practical rotation]* (3nd ed.). Kyiv: KNT [in Ukrainian].
- Khamitov N., & Krylova S. (2019). Filsofska publitsystyka yak muzhnist vidkrytosti inshomu: aktualnist dlia akademichnoi osvity i nauky [Philosophical journalism as a courage for openness to another: relevance for academic education and science]. *Vyshcha osvita Ukrainy [Higher education of Ukraine]*, 1, 12-21 [in Ukrainian].
- Khamitov N., & Krylova S. (2007). *Filosofskyi slovnyk: liudyna i svit [Philosophical dictionary: man and the world]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
- Kremen V. H. (2009). *Filosofiiia liudynotsentryzmu v stratehiikh osvithnoho prostoru [Philosophy of human-centrism in strategies of educational space]*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
- Pyrozhkov S. I., & Khamitov N. V. (2017). Ukraina: vid shtuchnoi ta realnoi konfrontatsii do konsolidatsii [Ukraine: From artificial and real confrontation to consolidation]. *Dzerkalo tyzhnia [Mirror of the week]*, 28 (324), 4 [in Ukrainian].
- Shynkaruk V. (2000). Metodolohichni zasady filosofskykh vchen pro liudynu [Methodological foundations of philosophical doctrines about man]. *Filosofska antropohiia: ekzystentsialni problemy [Philosophical anthropology: existential problems]* (pp. 8-48). Kyiv: Ped. dumka [in Ukrainian].

УДК 165.6:159.923.2

orcid.org/0000-0001-7634-1168

КРАВЧЕНКО Петро Анатолійович

доктор філософських наук, професор, декан факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Корolenка.

КОГНІТИВНИЙ ЗМІСТ КАТЕГОРІЇ «ВІРА»

Людині без урахування ірраціональних факторів неможливо побудувати цілісну картину світу, сформувати систему цінностей. Раціональне і ірраціональне це два протилежних, але взаємодоповнювані начала, що

утворюють нерозривну єдність. Без звернення до ірраціональної проблематики звужується смислове поле антропологічних теорій і концепцій культурно-історичного процесу. У східних культурах здатність до ірраціонального світорозуміння – одна із основ фундаментальної архетипної парадигми. Ірраціональність супроводжувала і супроводжує людську діяльність на всіх рівнях: у буденному житті, у міжособистісних відносинах, у галузі культури і науки. Нині навіть «зверхсучасні» наукові відкриття неможливі без творчого пошуку і інтуїтивних прозрінь. Будь-яке нове знання не може бути тільки результатом логічної роботи інтелекту. Ірраціоналізм у певному сенсі закладений у людини вже на психофізичному рівні. Мозок має дві півкулі. Вони володіють різними формами сприйняття дійсності та обробки інформації: одна півкуля відповідає за логічну, аналітичну (раціональну) роботу мозку, а друга за художньо-образну, евристичну, тобто ірраціональне навантаження.

Австрійський математик К. Гедель доказав теорему згідно з якою ніяка логічна, формалізована наукова система не може вважатися повноцінною і відповідати критеріям достатньої аргументації і несуперечливості, якщо існує деяке судження, яке не може бути ні спростовано, ні доведено всередині неї, якщо це судження потребує виходу за її межі, або якщо воно потребує залучення неформалізованих засобів. Тобто, у будь-якій мові (а наука – це мова раціональності) існує істинне висловлювання яке неможливо довести, а це значить, що такі істини повинні бути швидко формально віднесені до релігії, яка асоціюється з ірраціональністю. Навіть більше – аксіоми тому і аксіоми, що вони не доводяться, а приймаються на віру.

Наука як апофеоз раціональності, можлива лише у випадку прийняття тези про реальну наявність законів, що визначають існування Всесвіту. Тобто, допускається існування деякої грандіозної структури, логічно достатньо багатой для того, щоб увійти в супротив до обмежуючої теореми Геделя. Реально – у повсякденній роботі учений не стикається з цією проблемою, оскільки має справу з локальними описами світобудови. Значить, логічні, виключно раціональні межі звужують можливості цілісної картини світу і потребують виходу в область образного і недискусивного сприйняття. Тому, формалізовані мови уже не можуть бути єдиною формою мови сучасної науки. Прагнення до максимальної адекватності потребує використання і неформалізованих ірраціональних систем. Приймаючи ірраціональну складову як обов'язкову, людина все більше долає межі, які вона протягом віків собі ставила.

Однією із форм ірраціонального відношення людини до світу, світосприйняття і ціле покладення – є віра.

В. І. Шинкарук писав, що світ даний нам нашим світорозумінням, нашою вірою, надією і любов'ю (Шинкарук, 1994, с. 145).

В. І. Шинкарук визначив віру як форму і спосіб сприйняття соціальної інформатизації, норм, цінностей та ідеалів суспільного життя, коли

вони, не будучи даними власним практичним чи пізнавальним досвідом, приймаються, як очевидні факти чи характеристики об'єктивної діяльності, суцього і належного; засіб освоєння досвіду попередніх поколінь, сприйняття сподівань, очікувань та надій щодо майбутнього.

Як особлива людська здатність, віра сформувалася в процесі становлення людської свідомості на основі матеріальної суспільно-історичної практики як освоєння індивідами суспільного буття. Суспільна діяльність спрямована на реалізацію таких цілей, в яких творча уява людини дає образ потрібного (предмета, потреб), де можливе зображується як дійсне. Віра сформувалася як здатність сприймати й переживати можливе як дійсне, ймовірне як вірогідне. Оскільки людська свідомість завжди націлена на майбутнє, віра є здатність сприймати і переживати образи бажаного чи небажаного майбутнього як неминучого, плекати надії на звершення бажаного, сподіватись на краще. (Шинкарук, 1986, с. 81).

Суспільні функції віри визначаються типом світогляду, в систему якого вона входить. Наприклад, у міфологічному світогляді людина отожднювали спосіб дії природних сил із способом власної життєдіяльності, не виокремлювала себе з природи, людина не розмежовувала суспільне та природне. Усі явища природи сприймалися нею в уособленому вигляді «на віру». У релігійному світогляді природа розперсоніфікується, а людина натуралізується. Визначальними елементами релігійного світогляду є віра в надприродне, протиставлення природному надприродного. Віра у всемогутнього Бога – упорядника світу, віра в особисте безсмертя (безсмертя душі). Віра в «спасіння» від пранців земного життя в «небесному царстві». Релігійна віра стає духовною втіхою, виправданням страждань, вона надає цим стражданням видимий сенс.

У науковому світогляді об'єктивна дійсність оцінюється згідно з даними наукового пізнання. Ідеалом науки є побудова такої моделі об'єкта, з якої було б виключене все, що йде від суб'єкта, тобто адекватне зображення об'єкта яким він є «сам по собі». Через науку здійснювалась «розперсоніфікація» природи, зведення «надприродного» до «природного» (Шинкарук, 1969).

У релігії віра забезпечує сприйняття і суспільне функціонування антинаукових уявлень, вона є сліпою вірою в надприродне, а тому протистоїть науці. У науковому світогляді віра спирається на досягнення науки і є важливим моментом формування переконань. Вона є елементом інтелектуально-емоційних відношень суб'єкта до будь-якого знання як до істинного або неістинного через єдність доведення та вірування (як почуття).

Віра є універсальною ознакою людини незалежно від ставлення до релігії, що забезпечує сприйняття майбутнього, здійснення очікувань, сподівань тощо (Шинкарук, 1994).

Знання та світоглядні уявлення людина отримує в процесі навчання й виховання, здебільшого, без перевірки власним розумом і досвідом,

сприймаючи їх на віру, довіряючи певним авторитетам. Але здійснювати власний науковий пошук означає піддавати все сумніву одночасно з вірою в цей сумнів.

Тому віра охоплює теоретико-пізнавальну діяльність та практичну реалізацію її цілей, а її предметом є можливості (Шинкарук). Серед їх величезної кількості кожен індивідуально обирає ті, які, на його думку, є більш дієвими, вірить в їх здійснення.

Віра може реалізуватися двояким чином: коли неможливе сприймається як здійснене (у цьому випадку віра призводить до омани) або коли можливість у яку вірили реалізується і стає реальною можливістю, тобто – дійсністю. Це є реалізація мрії у яку людина повірила.

Свідомість людини здатна уявне переживати як дійсне, минуле і майбутнє – як теперішнє. Тому віра – це психологічна установка на сприйняття уявної реальності як дійсності. Уявна реальність може бути ілюзорною або істинною. Саме тому вона потребує перевірки, вона протилежна не знанню взагалі, а тільки вірогідному знанню.

Коли вчений висуває навіть «Божевільну» ідею, яка може бути лише гіпотезою, він не може реалізувати її, якщо не сприйматиме її як істинну. У цьому плані віра є психологічною установкою на сприйняття імовірного істинного знання як вірогідно істинного. Саме як психологічний феномен вона генетично пов'язана з цілепокладаючою творчою діяльністю, включає в себе бачення і передбачення майбутнього. До припущень практичного життя ми ставимось як до прийнятих на віру знань. Об'єктивні припущення – це імовірність незнання, воно перетворюється у вірогідне знання після виконання дії. Але щоб здійснити цю дію, потрібно повірити в істинність припущення, в його вірогідність, зауважує В. І. Шинкарук (Шинкарук, 2004).

Віра проявляється у сприйнятті ймовірно істинних знань як вірогідних у тій ситуації, коли потрібно розв'язувати життєво важливі справи, а вірогідного знання немає і ще не може бути. Вона забезпечує здатність особистості долати само обмеженість, це стимул для певної дії стосовно оточуючих обставин.

Прийняття знання на різних етапах наукового пізнання обов'язків передбачає «участь» віри. Із гносеологічної точки зору віра може бути презентована у вигляді акту прийняття чогось як істинного, справедливого, доцільного в умовах відсутності чи неможливості достатніх емпіричних чи раціонально-теоретичних обґрунтувань, доведень.

Віра існує уже в самих основних науки. Конкретними формами її проявлення є наукові аксіоми, парадигми, конвенції, гіпотези.

У науці віра може існувати у певних постулатах. Наприклад: онтологічний постулат – незалежність об'єкта науки від суб'єкта пізнання і самого процесу пізнання. А. Ейнштейн писав: «... віра в існування зовнішнього світу, незалежно від сприймаючого суб'єкту, лежить в основі

всього природознавства» (Ейнштейн, 1965, с. 136); віра вченого у те, що об'єктивна реальність підчиняється певним законам, які також незалежні від свідомості; віра вченого у принципову пізнаваність світу, його доступність розуму людини, науковому пізнанню – «Віра є і завжди буде мотивом наукової творчості» – писав А. Ейнштейн (Ейнштейн, 1967, с. 543).

Наукова віра ґрунтується на даних безпосереднього чуттєвого досвіду людини і її здатності до абстрактно-логічного мислення. Початкове, попереднє знання в науці на теоретичному рівні презентується постулатами, аксіомами, визначеннями, які є передумовою науково-об'єктивного знання і сприймаються на віру.

Попереднє знання, яке часто існує у формі неявного знання, відіграє роль певного фільтра у пізнанні. Тому творчість пов'язана із осмисленням передумов, багато із яких носять гіпотетичний характер і існують у ролі аксіом, що неможуть бути спростовані. К. Поппер у свій час зауважував, що ці аксіоми можна розглядати «або як емпіричні, чи наукові гіпотези, або як конвенції» (Поппер, 1983, с. 99). Таким чином, об'єктивне наукове знання має гіпотетичну основу котра постійно переглядається і змінюється. Наукові постулати, аксіоми, визначення приймаються на віру в якості робочих гіпотез.

У відповідності з основами науки у кожній науковій спільноті виникають певні переконання, загальні підходи до методики наукового дослідження, які підтримуються на неформальному рівні, визначають наукову проблематику і функціонують на рівні міжособистісного спілкування вчених. Це є, на думку Т.Куна, основа для віри в ту чи ту теорію, яка претендує на статус парадигми. Прихильники парадигми стають тим прошарком «віруючих», для якого прийняття основи наукового пізнання стає «credo». У межах парадигми виникає феномен конвенціоналізму – домовленості між вченими про прийняття тих чи тих наукових аксіом, основ логічного висновку і його правил. «Прийнятність» є суб'єктивністю, але у формі всезагальності, що дає підставу для розуміння того чи того висловлювання як загальноприйнятого, а значить, істинного, наукового.

Більш того, окрім основ науки, феномен віри проявляється на різних етапах процесу наукового дослідження: при постановці мети дослідження, осмисленні наукової проблеми і реальних шляхів її вирішення. Висування гіпотез з епістологічної точки зору віра є необхідною складовою творчого руху наукового дослідження від незнання до знання і від неповного знання до більш повного.

Віра несе в собі проєкцію у майбутнє, задає певну спрямованість активності суб'єкта, пов'язана із цілепокладенням і стимулює складний процес ціле реалізації. Про це писав і Е. Гуссерль.

Досвід історії науки свідчить, що віра вченого у творчу мету здатна вдохновити його на тяжку працю і служити важливим фактором досягнення фундаментальних наукових результатів.

У ситуації творчого пошуку вирішення проблеми вчений висуває і розробляє гіпотези. Вони часто суперечать існуючим теоріям і пов'язані з певним ризиком. Той, хто приймає гіпотезу на ранніх стадіях її існування, чекає можливих майбутніх її підтверджень. Це чекання і виражає віру в правильність і раціональність гіпотези. Акт віри дає гіпотезі «санкцію» на потенційну істинність, «право на існування». Віра сприяє пошуку нових знань і закріпленню їх у сфері об'єктивного знання.

Список використаних джерел

- Поппер К. Логика и рост научного знания. Москва : Наука, 1983. 606 с.
Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ : Наукова думка, 1986. 800 с.
Шинкарук В. І. Віра, Надія і Любов. *Віче* 1994. № 3 (24). С. 145–50.
Шинкарук В. І. Категоріальна структура наукового світогляду. *Вибрані твори* : у 3 т. Київ : Наукова думка, 2004. Т. 3, ч. 1 с. 164–172.
Шинкарук В. І. Марксистська філософія і світогляд. *Філософська думка*. 1969. № 1. С. 9–20.
Эйнштейн А. Эволюция физики. *Собрание научных трудов* : в 4 т. Москва : Прогрес, 1967. Т. 4. С. 357–544.
Эйнштейн А. Физика и реальность. Москва : Наука, 1965. 700 с.

References

- Einstein A. (1967). *Evolutiicia fiziki [The evolution of physics]. Sbornie nauchnykh trudov [Collection of scientific papers]* (Vol. 4. pp. 357-544). Moskva: Progres [in Russian].
Einstein A. (1965). *Fizika i realnost [Physics and Reality]*. Moskva: Naukas [in Russian].
Popper K. (1983). *Logika i rost nauchnogo znaniia [Logic and the growth of scientific knowledge]*. Moskva: Nauka [in Russian].
Shynkaruk V. I. (Ed.). (1986). *Filosofskiy slovnyk [Philosophical dictionary]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
Shynkaruk V. I. (2004). *Katehorialna struktura naukovoho svitohliadu [Categorical structure of scientific outlook]. Vybrani tvory [Selected works]* (Vol. 3, pt. 1, pp. 164-172). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
Shynkaruk V. I. (1969). *Marksystska filosofii i svitohliad [Marxist philosophy and outlook]. Filosofska dumka [Philosophical thought]*, 1, 9-20[in Ukrainian].
Shynkaruk V. I. (1994). *Vira, Nadiia i Liubov [Faith, Hope and Love]. Viche [Viche]*, 3 (24), 145-150 [in Ukrainian].